

inleiding

Socialisten en sociaal-democraten waren in de negentiende eeuw een klein maar spraakmakend groepje. Klein, omdat lidmaatschap broodroef betekende en dus een moeilijk bestaan opleverde, maar ook spraakmakend, omdat de socialisten een ferme toekomstvisie bezaten, die zij met verve uitdroegen.

In de twintigste eeuw zijn sociaal-democraten een groep van aanzien geworden: 'En die stroom wast al meer en meer' was de uitdagende frase van het strijdlid *De Internationale*. In dit hoofdstuk schrijven we in vogelvlucht de wederwaardigheden van de sociaal-democratie in Den Haag. We beschrijven eerst de periode tot de oprichting van de Haagse afdeling van de SDAP, daarna de geschiedenis van de partij.

8

Spotprent van deelnemers van het vijfde congres van de Internationale, gehouden in Den Haag in 1872. Op de achtergrond het café in de Lange Lombardstraat waar de Internationale gehouden werd.

Foto Haags Gemeentearchief

hoofdstuk

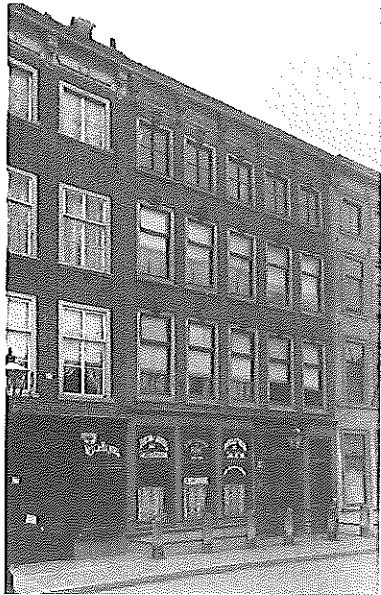
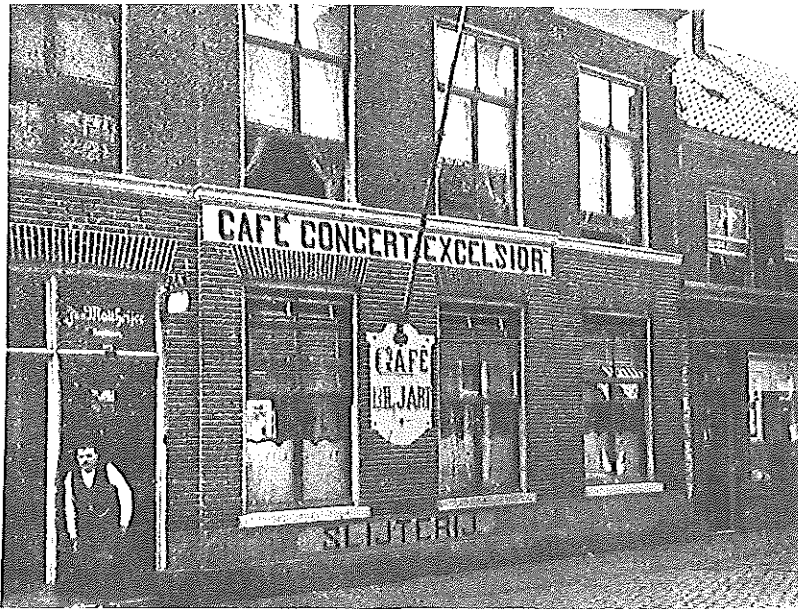
1

de era van de sociaal-democratie

bladzijde

15

RATIE

10

11

12

De Internationale

Het jaar 1894 is 'een etappe' in de geschiedenis van het socialisme in Nederland. Immers, sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw zijn arbeiders en socialisten zich gaan organiseren in vakverenigingen en in een politieke partij als de Sociaal-Democratische Bond (SDB).

9

**Café Excelsior in de Lange
Lombardstraat 15, 1904.
Foto Haags Gemeentearchief**

10

**'Hotel De Oude Zeven Kerken van
Rome', Spui 275, voordien 'Hotel
Tuinenburg', 1908.
Foto Haags Gemeentearchief**

**Pletterij van Enthoven aan het Zieken,
eind 19de eeuw.
Foto Haags Gemeentearchief**

11

**'Hotel De Zeven Kerken van Rome',
voordien 'Hotel Pico', 1908. Hier
logeerde Marx in 1872. In één van de
panden 'De Zeven Kerken van Rome' is
de Haagse afdeling van de SDAP
opgericht in 1894.
Foto Haags Gemeentearchief**

Sociaal-democratische Bond

12

**Huidige situatie aan het Spui, nr. 271 en
275.
Foto Jan Zweerts, Den Haag**

In 1864 kwam in Londen, op instigatie van Karl Marx, voor het eerst de Internationale Arbeiders-Associatie - later bekend als de 'Eerste Internationale' - bijeen. Socialisten uit de meeste West-Europese landen waren daarbij aanwezig. De leus was: 'proletariërs aller landen, verenigt u'. Men meende dat het lot van de arbeiders door vereniging en samenwerking verbeterd zou kunnen worden.

In januari 1871 kwam ook in Den Haag een afdeling van de grond. De Amsterdammer C.P. Michon was de organisator samen met L. Abas, die bij de ijzergieterij van de firma Enthoven werkte. De eerste jaren stond het oprichten van vakorganisaties centraal. Er kwamen vier vakverenigingen: van metaalbewerkers, typografen, smeden en vormers.

In 1872 leverden Marx en Bakoenin strijd over de ideologie en de plaats van de organisatie. Dat gebeurde in Den Haag, waar het vijfde congres van de Internationale gehouden werd in een zaaltje van het café 'Excelsior' in de Lange Lombardstraat 109. Bij die gelegenheid logeerde Marx een week in Den Haag. Door meningsverschillen viel het doek over de internationale beweging. Ook de Haagse afdeling van de Internationale ging te gronde, deels veroorzaakt door een mislukte staking bij de **fabriek van Enthoven** in 1871.

Marx logeerde in hotel Pico op het Spui, dat later hotel 'de Zeven Kerken van Rome' werd genoemd naar de naam van het hotel ernaast. Tegenstanders van Marx logeerden in andere gedeelten van de stad, liefst zo ver mogelijk weg.

Het werk van de Internationale is niet zonder gevolgen gebleven. Discussie over sociale hervormingen ontstond, of in de termen van die tijd: 'de sociale kwestie' stond op de politieke agenda. De parlementaire behandeling van het initiatiefwetsvoorstel van het liberale kamerlid S. van Houten met betrekking tot de kinderarbeid liet echter zien dat er van werkelijke zorg geen sprake was.

De eerste vorm van politieke organisatie op socialistische grondslag was de Sociaal-Democratische Vereeniging (SDV), op 7 juli 1878 in Amsterdam ontstaan. De SDV wilde zich niet alleen bezig houden met de directe behartiging van materiële belangen van de arbeiders, maar ook actief zijn op staatkundig gebied. De Haagse afdeling, die onder de bezielende leiding van de 'rode dominee' Ferdinand Domela Nieuwenhuis ontstond, gaf een enorme impuls aan de

13

14

15

De Internationale

Het jaar 1894 is 'een etappe' in de geschiedenis van het socialisme in Nederland. Immers, sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw zijn arbeiders en socialisten zich gaan organiseren in vakverenigingen en in een politieke partij als de Sociaal-Democratische Bond (SDB).

9

Café Excelsior in de Lange Lombardstraat 15, 1904.
Foto Haags Gemeentearchief

10

'Hotel De Oude Zeven Kerken van Rome', Spui 275, voordien 'Hotel Tuinenburg', 1908.
Foto Haags Gemeentearchief

Pletterij van Enthoven aan het Zleken, eind 19de eeuw.
Foto Haags Gemeentearchief

11

'Hotel De Zeven Kerken van Rome', voordien 'Hotel Pico', 1908. Hier logeerde Marx in 1872. In één van de panden 'De Zeven Kerken van Rome' is de Haagse afdeling van de SDAP opgericht in 1894.
Foto Haags Gemeentearchief

In 1864 kwam in Londen, op instigatie van Karl Marx, voor het eerst de Internationale Arbeiders-Associatie - later bekend als de 'Eerste Internationale' - bijeen. Socialisten uit de meeste West-Europese landen waren daarbij aanwezig. De leus was: 'proletariërs aller landen, verenigt u'. Men meende dat het lot van de arbeiders door vereniging en samenwerking verbeterd zou kunnen worden.

In januari 1871 kwam ook in Den Haag een afdeling van de grond. De Amsterdammer C.P. Michon was de organisator samen met L. Abas, die bij de ijzergieterij van de firma Enthoven werkte. De eerste jaren stond het oprichten van vakorganisaties centraal. Er kwamen vier vakverenigingen: van metaalbewerkers, typografen, smeden en vormers.

In 1872 leverden Marx en Bakoenin strijd over de ideologie en de plaats van de organisatie. Dat gebeurde in Den Haag, waar het vijfde congres van de Internationale gehouden werd in een zaaltje van het café 'Excelsior' in de Lange Lombardstraat 109. Bij die gelegenheid logeerde Marx een week in Den Haag. Door meningsverschillen viel het doek over de internationale beweging. Ook de Haagse afdeling van de Internationale ging te gronde, deels veroorzaakt door een mislukte staking bij de **Fabriek van Enthoven** in 1871.

Marx logeerde in hotel Pico op het Spui, dat later hotel 'de Zeven Kerken van Rome' werd genoemd naar de naam van het hotel ernaast. Tegenstanders van Marx logeerden in andere gedeelten van de stad, liefst zo ver mogelijk weg.

Het werk van de Internationale is niet zonder gevolgen gebleven. Discussie over sociale hervormingen ontstond, of in de termen van die tijd: 'de sociale kwestie' stond op de politieke agenda. De parlementaire behandeling van het initiatiefwetsvoorstel van het liberale kamerlid S. van Houten met betrekking tot de kinderarbeid liet echter zien dat er van werkelijke zorg geen sprake was.

Sociaal-democratische Bond

12

Huidige situatie aan het Spui, nr. 271 en 275.
Foto Jan Zweerts, Den Haag

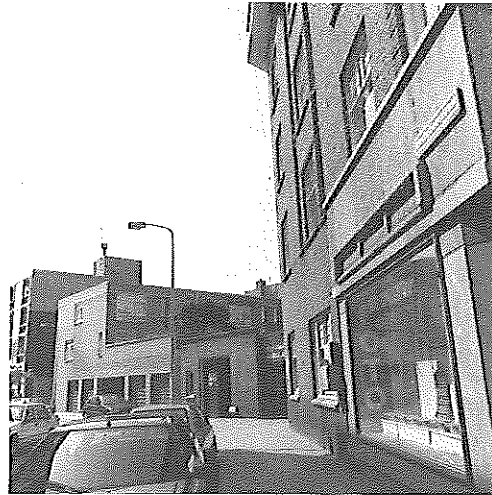
De eerste vorm van politieke organisatie op socialistische grondslag was de Sociaal-Democratische Vereeniging (SDV), op 7 juli 1878 in Amsterdam ontstaan. De SDV wilde zich niet alleen bezig houden met de directe behartiging van materiële belangen van de arbeiders, maar ook actief zijn op staatkundig gebied. De Haagse afdeling, die onder de bezielende leiding van de 'rode dominee' Ferdinand Domela Nieuwenhuis ontstond, gaf een enorme impuls aan de

13

14

15

13

Spul, gezien van de hoek Bierkade naar de Hofweg, ca. 1900.

Foto door C.J. de Gilde, Haags Gemeentearchief

De scheuring van de Sociaal-democratische partij. Een leider (Domela Nieuwenhuis) die in zijn hemd bleef staan. Tekening van Johan Braakensiek in 'De Amsterdamer'

14

Entree van het gebouw 'Walhalla', aan de Westerbaenstraat 154. Het vergadergebouw bevond zich achter de huizen. Later werd de zaal gebruikt als filmzaal 'Tivoli'.

Foto Haags Gemeentearchief

15

Westerbaenstraat anno 1994.

Op de plek van de nieuwbouw was ooit de ingang van 'Walhalla'. De filmzaal 'Tivoli' is afgebroken. Daar is nu een leeg plein.

Foto Jan Zweerts, Den Haag

arbeidersbeweging. Het charisma van Domela trok veel leden aan. Bovendien vond in die tijd een omvangrijke stadsuitbreiding in Den Haag plaats. Hierdoor steeg de werkgelegenheid in de bouw- en nijverheid en in de branche van de grondwerken. Ook de consumptieve industrie kreeg door de stijging van het inwonertal een stimulans.

In 1882 sloten de plaatselijke verenigingen zich aan in een overkoepelende bond: de Sociaal-democratische Bond (SDB). De SDB kan beschouwd worden als een politieke partij; het was een landelijk georganiseerde groep, die een eigen vertegenwoordiging in de Tweede Kamer wilde brengen. De eerste jaren richtte de SDB zich op protestdemonstraties en meetingen waarbij thema's als 'kiesrecht', 'de achturige werkdag', 'vrouwen- en kinderarbeid' en 'oude dag-voorzieningen' steeds terugkeerden.

De SDB bezat een zeker dualisme. Enerzijds wilde men de parlementaire weg bewandelen (strijd voor de uitbreiding van het kiesrecht, versterking van het arbeiderselement in de Tweede Kamer door zelf deel te nemen aan de verkiezingen), anderzijds meende men dat uitsluitend op basis van een revolutie de maatschappij in de gewenste richting te veranderen was. Op basis van dit polaire dualisme ontstonden er twee richtingen binnen de SDB. De strijd tussen deze twee werd in de loop der jaren duidelijker en heftiger.

Het ledental van de SDB steeg sterk in de revolutionaire jaren 1885 en 1886. In die tijd werd de leiding van de SDB Den Haag gevormd door ontwikkelde arbeiders (Baye, Abas en Jos), ambtenaren (Croll en Otten) en onderwijzers (Meijer en Veldhuizen). **F. Domela Nieuwenhuis** hield ontegenzeggelijk de algehele leiding. Den Haag - en vooral het verenigingsgebouw 'Walhalla' in de Westerbaenstraat 154 - was in die tijd de brandhaard van de arbeidersbeweging omdat hier in de jaren 1882-1890 de Centrale Raad van de SDB (het overkoepelend bestuur) gevestigd was. Het partijblad *Recht voor Allen* werd gedrukt op de persen van drukkerij Excelsior. Alle actie ging van dit gebouw uit. Vanuit Walhalla werden de demonstraties voorbereid, de pamfletten gevouwen, de wapenstokken uitgedeeld, discussies en oefeningen in het revolvergeschieten gehouden.

Na 1886 zakte de aanhang terug en ontstond er pas in 1891 weer een stijgende lijn van het ledental in Den Haag. Dat valt te verklaren uit het grote aantal 'tijdelijke leden' tijdens de massademonstraties en de verschuiving van de aanhang van de SDB van de stad naar het platteland, met name in Noord-Nederland. Met steun van het kiesdistrict Schoterland in Friesland werd Domela Nieuwenhuis in 1888 als eerste socialist in de Tweede Kamer gekozen.

Een hoogtepunt bereikte de beweging in 1892 en 1893 toen de SDB de organisatie werd van ontevreden en radicale landarbeiders. In 1894 werd de Bond verboden, omdat in december 1892 in de beginselverklaring ook gewelddadige methoden als middel tot het

bereiken van het gestelde doel waren opgenomen. Dit was op voorstel van J.H. Schaper, die in 1894 tot een van de initiatiefnemers van de SDAP behoorde. Vlak daarna vernoemde de SDB zich tot Socialistenbond. Toen de SDB op het congres in december 1893 het besluit had genomen om als organisatie niet aan de verkiezingen deel te nemen en dat besluit in de loop van 1894 bevestigd werd door het referendum van alle leden, werd de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) opgericht. Dat was op 26 augustus te Zwolle.

de oprichting van de SDAP

Uit: *De Baanbreker*, 20 oktober 1894

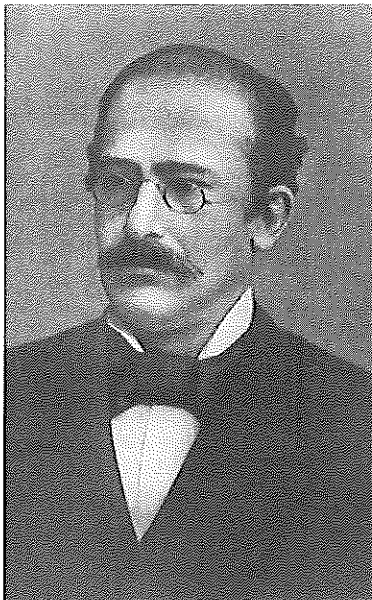
Op zondag 14 oktober 1894 waren slechts tien personen bijeen om 11.00 uur in het café 'De zeven kerken van Rome'. Het was een café, gevestigd aan het Spui op nummer 271 of 275. Beide hotels op deze nummers voerden dezelfde naam. En beide hotels waren eertijds vermaard. Of de tien personen wisten dat Karl Marx in 1872 gelogeed had in hotel Pico op Spui 271, dat later de naam De Zeven Kerken van Rome voerde, vertelt de geschiedenis niet. De oprichters hadden met hun keuze te kennen kunnen geven dat niet de partij van Domela Nieuwenhuis, maar *zij* de erfgenaam van Marx waren.

Maar ook om een andere reden was deze plaats toepasselijk. De twaalf landelijke oprichters van de SDAP werden spottend 'apostelen' genoemd. Het was in Den Haag, maar feitelijk in het gehele land, een klein groepje. Maar rond 1900 was het duidelijk dat de SDAP een grote aanhang kon krijgen. De partij diende zich te profileren naar twee kanten: het revolutionaire anarchisme van Domela Nieuwenhuis en de vrijzinnig-democratische beweging - wat wij nu linksliberalisme zouden noemen - van M. Treub en C. V. Gerritsen, in 1901 de oprichters van de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB). Beiden hadden hun sporen verdiend en hun ideeën uitgewerkt in de Amsterdamse gemeenteraad. Zo ging Treub als wethouder van Financiën er in de jaren negentig toe over waterleiding-, telefoon-, gas- en trammaatschappijen tot gemeentelijke instellingen te maken. Het in 1899 aangenomen gemeenteprogramma van de SDAP verschilde slechts gradueel van de liberale aanpak. Wel behield de SDAP haar ideologische visie. De vrijzinnig-democraten vonden die verbinding tussen hervorming en revolutie onzin. Treub hield sociaal-democraten in 1891 voor, dat zijzelf 'voorstanders van algemeen kiesrecht, voorstanders van leerplicht zijn, maar in beginsel gaan wij mede noch met uw kritiek op de tegenwoordige produktiewijze, noch met den ideaal-staat naar welke gij stevent.' Dat revolutionair elan beschouwden mensen als Treub - en in Den Haag waren dat lieden als **A. Kerdtijk** - als ongewenste retoriek.

16

P.J. Troelstra als advocaat. Amsterdam, 1893.

Foto Troelstra Gedenkschriften

Arnoldus Polak Kerdtijk, progressief liberaal (1846-1905). Foto uit Biografisch Woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland, deel 4. Amsterdam 1990

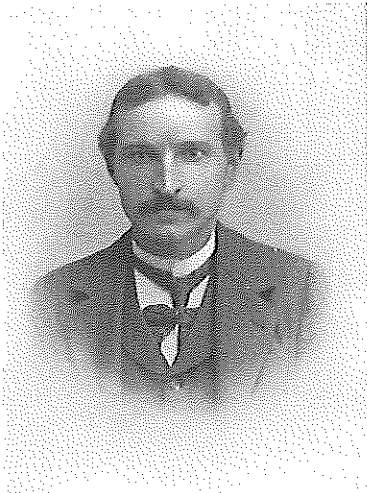
De revolutionair anarchisten beschouwden daarentegen hervormingsarbeid als onnodig en onmogelijk. De SDAP was in hun ogen een gewone hervormingspartij. Sociaal-democraten toonden

Het aanbrengen van de elektrische feestverlichting aan het Nationaal Monument op Plein 1813 ter gelegenheid van de geboorte van prinses Juliana. De werklieden hebben speciaal voor de foto een hoge boord met das omgedaan, 1909.

Foto Haags Gemeentearchief

Uit: J. Mondes, *Herinnering aan een stad*, p. 205

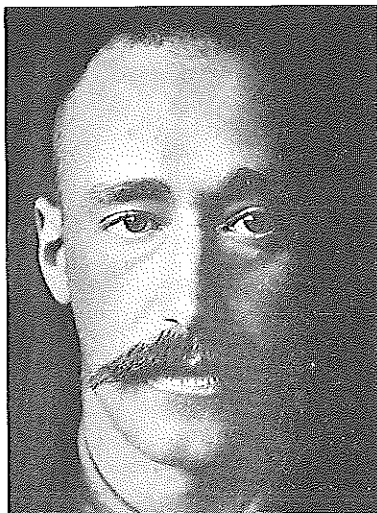

H. Kenther, administrateur, eerst van de 'Sneeker Courant', later van de 'Nieuwe Tijd'.

Foto Troelstra Gedenkschriften

F. van der Goes, mederedacteur van het tijdschrift de 'Nieuwe Tijd'.

Foto Troelstra Gedenkschriften

tegenover de links-liberalen het belang van het socialistisch ideaal en tegenover de revolutionairen benadrukten zij de noodzaak van directe hervormingen.

Deze tweevoudige aanpak of dubbelstrategie bleef lange tijd kenmerkend voor de sociaal-democratie in Nederland. Dit dualistische karakter van de SDAP vond haar uitdrukking in de positie van haar eerste leider, Pieter Jelles Troelstra. Geboren in Friesland, voor de partij in vele steden werkzaam, woonde hij als parlementair leider uiteindelijk in Scheveningen. Troelstra wilde zijn revolutionaire idealen tot werkelijkheid maken ook al had dat een compromis tot gevolg. Hij was een tijd de verbindende figuur tussen de beide vleugels in de partij. **Em. Querido** beschreef Troelstra onder het pseudoniem Joost Mendes als volgt 'hij meende in alle opzichten inderdaad te zijn de leidende strijder, de strijdende leider voor heel de schare; het opportunisme niet zo maar aanvaardend, het marxisme niet zo maar verwerpend. Hij wilde geen der beide partijrichtingen tot dogma maken, maar al naar den eis van en de plicht tegenover den groten bevrijdingsstrijd, keek hij zowel naar rechts als naar links. [...] En het was de bijna schreiende tragiek van zijn grote dichterlijke wezen, dat hij dit oordeel niet aankon.' Troelstra en met hem de SDAP wilden tegenover de liberalen, de revolutionairen en de andere bourgeoispartijen dit dualisme handhaven; het kwam hen te staan op het verwijt van de Januskop-partij.

Wie waren de oprichters van de Haagse afdeling? Twee Hagenaars, F. van Beck en J. Mondt, lid van de SDB, de Groninger **H. Kenther** die in juni 1894 speciaal naar Den Haag was getrokken voor propaganda voor de parlementairen en de Duitser B. Liebers, een oud-gediende, die een belangrijke rol speelde in de SDB. Liebers was moegestreden en niet lang actief. Kenther had een winkeltje in de Gortstraat 4 en verkocht daar het weekblad *De Baanbreker*, maar ook sigaren voor 2 cent (100 stuks voor f 1,80) met hetzelfde merk *De Baanbreker*. Zowel de rookwaar als het blad liepen niet goed en hij vertrok in maart 1895 naar Winschoten. In januari 1895 vestigde **Frank van der Goes** zich in Den Haag. Hij, de wegbereider van de SDAP, verzorgde voor het kleine groepje cursussen en verspreidde het landelijke partijblad *De Sociaal-Democraat*, dat Troelstra te Utrecht redigeerde. 'Het zou eenige tijd duren voor de jonge partij hier voet aan den grond kreeg', schreef C. Diepenhorst in zijn geschiedenis van het socialisme in Den Haag. Een mooi understatement. Immers tot ver in de twintigste eeuw was er van een grote beweging geen sprake. De Domela-aanhang was aanvankelijk nog erg groot. In 1898 kwam er weliswaar voor de gemeenteraadsverkiezing een kandidaat van sociaal-democratische huize, maar het was typerend, dat deze kandidaat gesteld was door de liberale kiesvereniging 'Ontwikkeling'.

Behalve concurrentie van de revolutionairen ondervond de SDAP ook hinder van liberalen, die een flink aantal aanhangers onder de

18

19

Haagse arbeiders bezaten. In oktober van het jaar 1896 was er door de linksliberalen als C.V. Gerritsen en A. Kerdijk een vergadering belegd van 700 mensen. Wat veel meer was dan de beide concurrerende socialistische organisaties bij elkaar konden brengen. Jarenlang zouden de liberalen in Den Haag voor de SDAP een gevreesde tegenstander blijven.

In de eerste jaren richtte men zich allereerst op het verhogen van de kennis van de leden door middel van cursusvergaderingen. Daarnaast werd er op grote schaal campagne gevoerd bij verkiezingen. De aanhang van de Socialistenbond liet die mogelijkheden onbenut. De bond verloor leden en ging in 1900 op in de SDAP.

De Haagse leden van de SDAP vielen op. Ter vergadering kwamen zij goed gekleed, zodat cursusgevers Herman Gorter en Henriëtte Roland Holst zich afvroegen waarom er zo weinig arbeiders lid waren. Zij lazen veel en stichtten een eigen bibliotheek. Omdat er in 1914 een catalogus van deze bibliotheek gedrukt is, weten we wat de leden konden lezen. Behalve de geijkte brochures van de SDAP van de hand van Troelstra, Van der Goes, Vliegen, Van Kol en Roland Holst vinden we veel buitenlandse boekvermeldingen. Niet alleen Bebel, Darwin, Kautsky, Marx en Engels, Bellamy en Kropotkine, maar ook Beecher Stowe, Dickens met zeven titels, Cervantes, Dostojewsky, Tolstoi, Zola met 24 titels, Gorki en Shakespeare. Van de Nederlandse literatuur waren zowel de serieuze als sociaal-realistische romanciers aanwezig. Multatuli met 11 titels, Gorter met socialistische poëzie en propaganda, uiteraard L. Couperus, M.J. Brusse met *Boeffe* en ander werk, maar ook J.J. Cremer, de 'Sprotje'-reeks van Scharthen-Antink en C. Huygens. Een rijk geschakeerd geheel.

¹⁸

'De Volharding' anno 1994.
Foto Jan Zweerts, Den Haag

¹⁹

Coöperatie 'De Volharding' van architect Jan Buljs, 1935. Hoek Grote Markt/Grote Marktstraat. De coöperatieve volksbakkerij 'De Volharding' werd in 1880 opgericht en was daarmee de eerste arbeiderscoöperatie in Nederland.
Foto Haags Gemeentearchief

onderling socialisme

Louis de Visser, jaren '20.
Foto Spaarnestad Fotoarchief, Haarlem

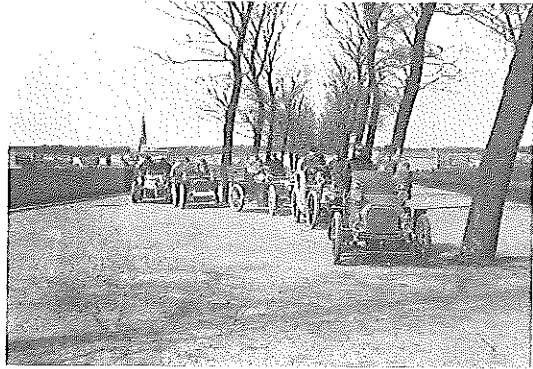
Het socialisme kent in Nederland als geen ander land veel afsplitsingen, verketteringen, discussies en scheuringen. Ook in Den Haag waren de messen geslepen. Dat was al zo in de periode van de SDB en Domela Nieuwenhuis, waar de Hagenaars C. Croll en C. van Raay hun conflicten uitvochten. De Haagse afdeling van de SDB stuurde aan de oprichters te Zwolle een telegram, waarin zij protesteerden tegen die scheurmakers.

In de eerste jaren van deze eeuw was het vooral de ruzie tussen revolutionairen en reformisten in de SDAP, die de gemoederen bezig hield.

Na de officiële bijeenkomsten werden 'debatvergaderingen' gehouden om de partijleden tot elkaar te brengen. Deze debatten hadden weinig succes. **Louis de Visser** was de revolutionaire voorman. Hij verspreidde het blad *De Tribune* onder de arbeiders van het SDAP-bolwerk, de coöperatie De Volharding. Bijzonder was dat hij een 'transparant' liet maken met de kop van *De Tribune*, dat 's avonds verlicht kon worden. Deze transparant kon meegedragen worden in demonstraties of aan gevels gehangen worden.

20

21

22

23

Die feitelijke tweedeling van de Haagse afdeling was een gevolg van de mislukte spoorweg- en algemene staking in april 1903. De regering van Abraham Kuyper beschouwde staking van spoorwegpersoneel als ongeoorloofd. Hij diende wetsvoorstellen in ter voorkoming van stakingen onder 'personeel van bedrijven van maatschappelijk belang', de zogenaamde 'worgwetten'. De gehele arbeidersbeweging kwam daartegen in verzet en riep in april een algemene staking uit. De staking ging uiteindelijk verloren door de grote overmacht van overheidsdienaren en Orangistische sympathisanten.

20

Spoorwegstaking 1903. Vertrek van de speciale koeriersdienst van het Binnenhof naar het Loo, waar koningin Wilhelmina verbleef.
Foto PTT Museum, Den Haag

21

De koeriersdienst rijdt uit. Den Haag, 6 april 1903, om 7.00 uur 's morgens.
Foto PTT Museum, Den Haag

De oorzaak van die tweedeling lag in het al eerder genoemde dualisme van de partij als geheel. Maar in 1903 kon niemand zich aan keuze voor revolutie of voor hervorming onttrekken. Dat was vooral in de Residentie duidelijk. Hier was het brandpunt van de reactie. Vanuit Den Haag ontstond een pendeldienst naar de Koningin op Het Loo om op snelle wijze haar handtekening onder de worgwetten te plaatsen. En vanuit Den Haag organiseerde de top van de ambtenarij zich tegen de stakers. Een Haagse ondernemer stelde zijn automobielen ter beschikking om post te vervoeren en de bewaking van de treinlijnen mogelijk te maken. Haagse advocaten reden - in het bezit van een 'rijksrevolver' - ter bewaking op de auto's mee.

De socialisten waren verdeeld in diegenen die hervormingen en revolutie via geleidelijke weg wilden bereiken en diegenen die gewelddadige revolutie bepleitten. Bij de splitsing in de SDAP in 1909 in Den Haag gingen 43 van de ongeveer 200 leden naar de Sociaal Democratische Partij (SDP, later CPN). Behalve in ideologie en sfeer was ook de kledij anders: bij de Vlootwetdemonstraties van de SDAP en CPN was het een zee van hoeden respectievelijk petten.

22

Strijd tegen het militarisme tijdens het Interbellum.
Foto IISG, Amsterdam

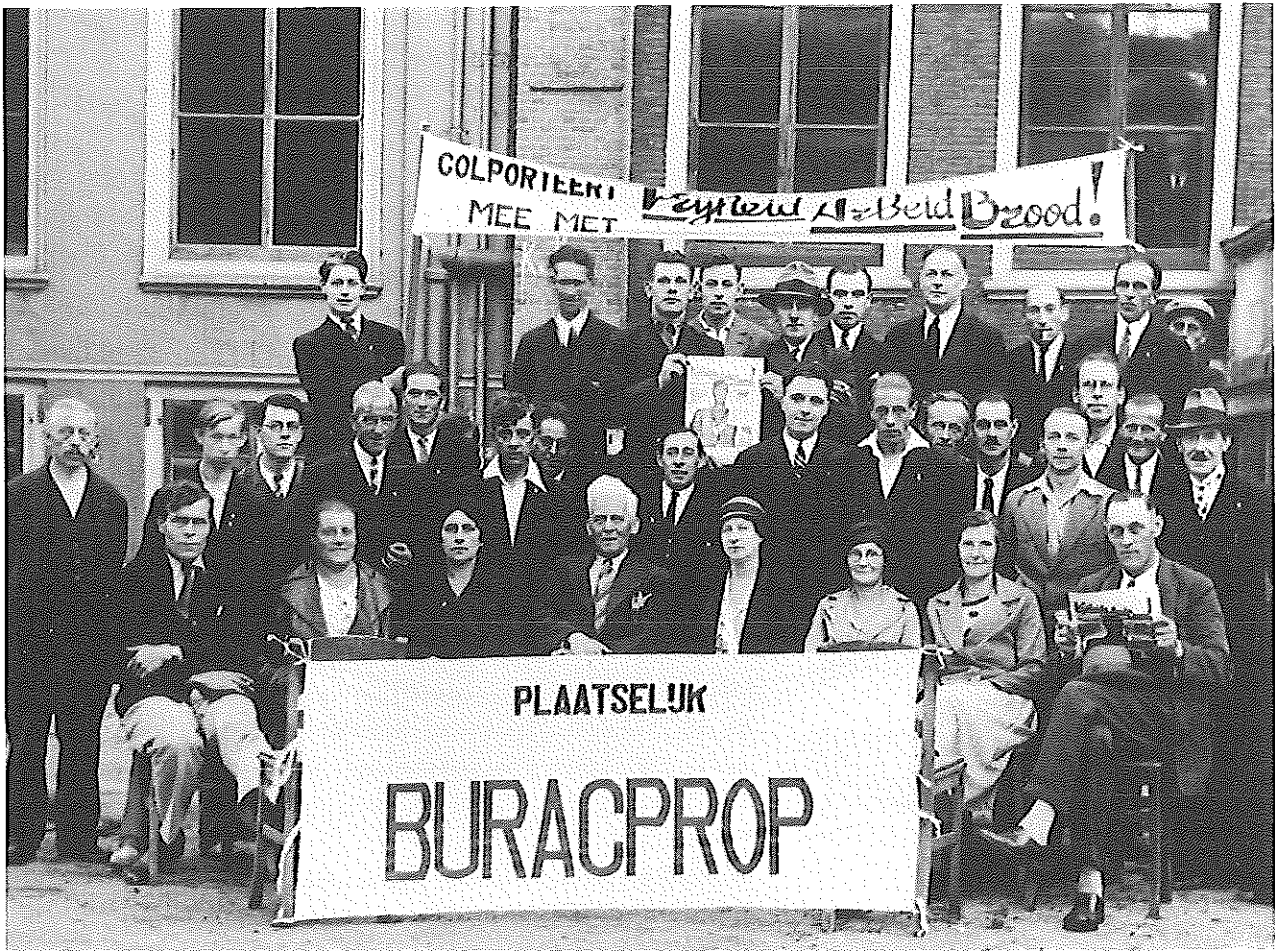
In 1932 ontstond er weer een linkse afsplitsing, de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP), die in de woorden van haar leider P.J. Schmidt 'het socialisme nu' als leuze voerde. De grootste groepen die de SDAP verlieten, waren woonachtig in de drie grote steden. Er kwam een federatie Den Haag van de OSP tot stand.

de eerste successen

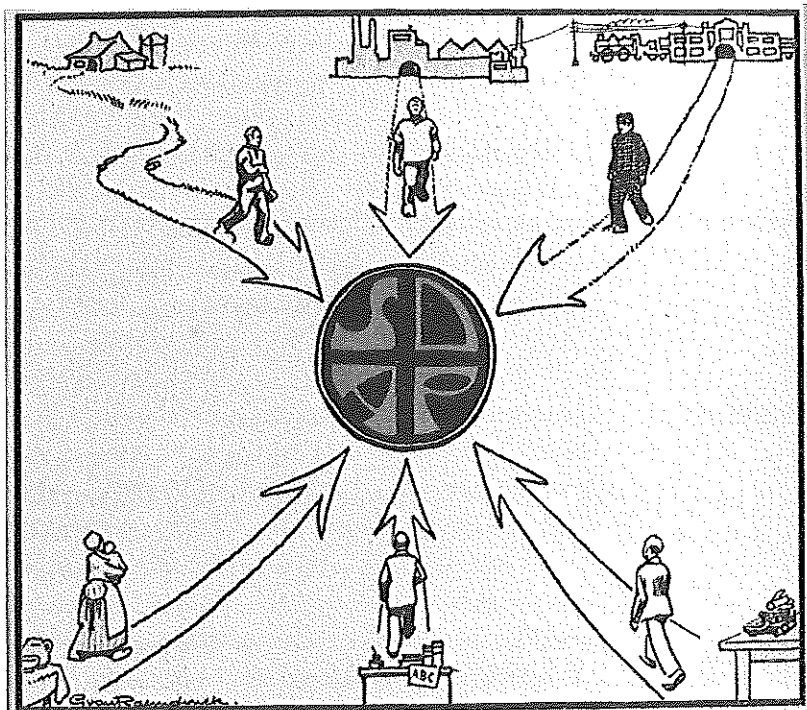
De Haagse afdeling van de SDAP profiteerde vooral van de successen van de partij elders in Nederland. In Den Haag kwam het keerpunt in 1909 toen Ter Laan voor de Tweede Kamer gekozen werd. Ook het ledental steeg toen snel. In 1909 waren er 374 leden, aan het einde van 1913 waren er 1626 sociaal-democraten. In 1931 waren er zesduizend leden. De Haagse SDAP is nooit zo groot geworden als de Rotterdamse en Amsterdamse partijafdelingen. Nooit heeft zij een meerderheid behaald. Slechts zo nu en dan kon de partij een conflict aangaan. Dat gebeurde bij de grondspeculatie in de jaren rond 1909 en bij de wethouderscrisis in de jaren dertig, toen de sociaal-democraten twee jaar buiten het College van B & W vielen. In die tijd bezat de SDAP twee wethouderzetels, die van

23

Vredesdemonstratie bij de Houtrusthallen.
Foto IISG, Amsterdam

24

Het verzamelpunt
van alle hoofd- en handarbeiders is de
Soc. Dem. Arb. Partij.
WORDT LID!

25

Sociale Zaken of Financiën en van Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting. W. Drees en M. Vrijenhoek waren de wethouders die het langste aanbleven.

omslag en vernieuwing

Na het bereiken van twee belangrijke doelen, het algemeen kiesrecht en het staatspensioen, was het nodig dat de partij de concrete doelen zou verleggen. Immers: het 'algemeen kiesrecht' was eigenlijk een middel tot iets anders. Maar wat was dat ook al weer en vooral wat hield dat in? In de jaren na 1919 kwamen er veel rapporten tot stand, die alle een nadere uitwerking te zien gaven van de volgende stap op weg naar het socialisme. Socialisatie, medezeggenschap en ontwapening waren daarbij de trefwoorden. Het ging daarbij vooral om plannen te bedenken en vorm te geven aan de overgang van kapitalisme naar socialisme. Hoe dat precies zou gaan, daar verschilden de meningen over.

En ook was er twijfel of alles wel zo gemakkelijk zou gaan, zeker toen de wereldeconomie door een dal ging in het begin van de jaren dertig. De groei van het stemmenaantal op de partij stagneerde. Vooral in de Residentie kwam het stemmenaantal nooit hoger uit dan in 1918 onder het algemeen mannenkiesrecht: 31,5%. Vooral de verkiezingen van 1933 brachten een harde nederlaag. Daarna namen de sociaal-democraten actie: een Bureau voor Actie en Propaganda tegen Fascisme en Communisme (Buracprop) en een weekblad *Vrijheid, Arbeid, Brood* kwamen tot stand. Binnen de partij ontstond een enorme discussie over doel en richting van de partij.

In de periode 1933 - 1937 probeerde men zo veel mogelijk de tekenen des tijds te verstaan. Het resultaat was dat de sociaal-democratie na 1937 anders tegenover de wereld stond. Vlak vóór de Tweede Wereldoorlog noemde de partij zich democratisch-socialistisch, was er een plan voor herstel en ordening van de economie voor het gehele volk, richtte de partij zich op het bestaande parlementaire stelsel en dus erkenning van het staatsgezag, was de klassenstrijd uit het beginselprogramma van 1937 verdwenen en zat de partij met twee ministers in de laatste regering van Nederland voor de Wereldoorlog. Regeringsdeelname was een mijlpaal. Doordat de internationale spanning in september 1939 hoog opliep door de inval van de Duitsers in Polen, viel er echter weinig te regeren.

In de jaren tussen de twee wereldoorlogen bezaten socialistische een geheel scala van organisaties, die feitelijk het gehele leven omvatten. Het was alsof zij de rode maatschappij reeds opbouwden. Overal was een rode organisatie voor: vakbondslidmaatschap, verzekering bij **De Centrale** en de fietsclub *Het Rode Licht*. De Partij stond daarbij als centraal punt in het leven.

Wat ook de bedoeling, zoals verheffing of emancipatie, geweest kan zijn, deze - bijna neurotische - organisatie dwang heeft een steentje

24

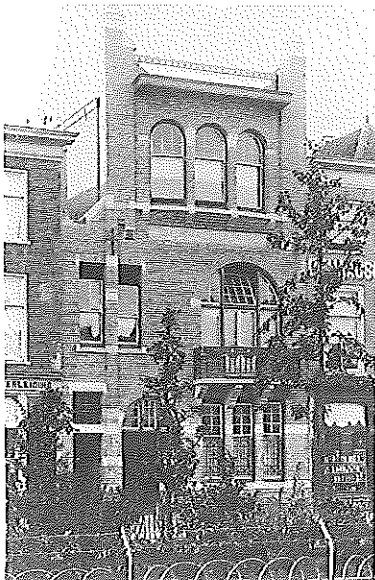
Plaatselijk Bureau voor Actie en Propaganda tegen Fascisme en Communisme (Buracprop), 4 augustus 1934.

Foto IISG, Amsterdam

25

'Het verzamelpunt van alle hoofd- en handarbeiders is de SDAP'

Tekening IISG, Amsterdam

Gebouw 'De Centrale' aan de Houtmarkt nr. 10, 1906.

Foto Haags Gemeentearchief

bijgedragen aan de verzuiling. Het gehele netwerk van de sociaal-democratie stond ieder lid ter beschikking. Omdat ook andere groeperingen zulke netwerken inrichtten was er geen sprake van open systemen. De Roomse vakbond stond tegenover het rode *NVV* als de diocesane sportbonden tegenover de *Nederlandse Arbeiders Sportbond*.

einde SDAP en begin PvdA

Vanuit de eenheidsstrijd tegen de bezetter was het streven naar gemeenschappelijkheid groot. De in de SDAP ingezette beweging naar een volkspartij is versneld door deze samenwerkingsgedachte. De liberale VDB en de christen-socialisten van de CDU deden ook mee aan de oprichting van de Partij van de Arbeid. De SDAP werd opgeheven op 8 februari 1946, de volgende dag was de PvdA er.

26

Hofje aan de Voldersgracht. Boven de deur een bord met 'Onbewoonbaar verklaarde woning', ca. 1900.
Foto Haags Gemeentearchief

